

Стопански
факултет

Социално- икономически анализи

Книга 2/2018 (14)

Янка Павлова

ТРУДОТЕРАПИЯ В СОЦИАЛНИТЕ УСЛУГИ РЕЗИДЕНТЕН ТИП ЗА ХОРА С УМСТВЕНА ИЗОСТАНАЛОСТ

Yanka Pavlova

OCCUPATIONAL RETIREMENT-TYPE RESIDENTIAL CARE FOR PEOPLE WITH MENTAL RETARDATION

Abstract: The occupational therapy is major activity provided in social services for accommodation type. The purpose of the present article is to review and mark the problem fields of occupational activity, offered in services for adult people with mental retardation in Bulgaria. Examine are major conception and concrete practices, applied in social services for adult people with mental retardation, also and personal experience of the author. Occupational therapy has good base in Bulgaria, theoretically and practically. There are moments that need to be improving by law or by building new conception, supporting social entrepreneurship, after passage of relevant law.

Keywords: occupational therapy, social services, mental retardation, oligophrenia.

Въведение

Резидентната услуга предлага среда за живот, близка до семейната. В нея хората с умствена изостаналост получават подкрепа и помощ при усвояване на умения за водене на самостоятелен живот. За да има нужното качество в доставката на услугата, доставчикът трябва да отдели необходимото внимание на трудотерапевтичната дейност. Трудотерапията е част от ежедневието на потребителя. Прилага се като начин за усвояване на различни социални и трудови умения, както и на умения за самообслужване и водене на независим живот.

Форми на социални услуги от резидентен тип за хора с умствена изостаналост са¹: Център за настаняване от семеен тип за лица с умствена изостаналост (ЦНСТПЛУИ), Защитено жилище за лица с умствена изостаналост (ЗЖЛУИ) и Преходно жилище за лица с умствена изостаналост (ПЖЛУИ). Този вид социални услуги предлагат настаняване на хората в среда, близка до семейната. Целевата група потребители (лица с умствена изостаналост) са с различна степен на увреждане, със или без съпътстващи заболявания, приети от специализирани институции или от общността.

Необходимо е дейностите в услугата да се подбират според вида на заболяването на човека. Потребностите силно варират в зависимост от диагнозата. С понятието „умствена изостаналост“ (oligophrenia) бележим задръжка в психичното и телесното развитие на индивида. Това заболяване обхваща цялата психика и е най-силно изразено в интелектуално-познавателните дейности². Изхождайки от това, услугите определят индивидуалните потребности и включват потребителя в съответния вид трудова дейност.

¹ МТСП, Агенция социално подпомагане. Регистър на видовете социални услуги, финансирани от държавния бюджет. – <http://www.asp.government.bg/69>

² Темков, Ив., Вл. Иванов, Т. Ташев. Психиатрия. София: Медицина и физкултура, 1978, с. 339.

Тъй като социалните услуги функционират едва от няколко години, наблюденията и въпросите, свързани с дейностите в тях, са слабо изследвани. Има различни добри практики, които се прилагат в отделни услуги. Има заложен препоръки в методиките за хора с умствена изостаналост³.

Според разписаните правила в Закона за социалното подпомагане, Правилника за неговото прилагане и методиките за социалните услуги, за да бъде постигната ефективна индивидуална работа при постъпване в социалната услуга на нов потребител, а и на определен интервал от време, е необходимо да се прави социална оценка на потребностите. Тази оценка отчита възможностите на човека за включване в различни групови и индивидуални задачи, свързани с изграждане и упражняване на вече усвоени умения за трудова дейност. Целта е в крайна сметка индивидът да има възможност да упражнява конституционното си право на труд. По този начин чрез труда се постига, от една страна, снемане на емоционалното напрежение, от друга страна, усвояване на важни умения, целящи социална адаптивност на личността.

Три са основните направления в трудотерапията, застъпени в методиките:

- Функционална трудотерапия – включва готварство/кулинарни умения, животновъдство, хигиена и общественополезен труд, зеленчукопроизводство и цветарство, битов труд;
- Занимателна трудотерапия – изобразителна и конструктивна дейност, четене и писане, музикотерапия⁴;
- Професионална трудотерапия.

Законът за насърчаване на заетостта (ЗНЗ) и Законът за интеграция на хората с увреждания (ЗИХУ) уреждат трудовата реализация на лицата с увреждания. За да бъде пълноценна личност, човекът с увреждане в трудоспособна възраст, е необходимо по някакъв начин или под някаква форма да бъде включен в пазара на труда. Вариантите за прилагане на трудова дейност при хората с увреждания са: защитена заетост; специализирани предприятия и кооперативи на лицата с увреждания; отворен пазар на труда; надомна или дистанционна форма на заетост; социално предприемачество.

Важно е да отбележим, че в законодателството на Република България все още не са установени и разписани точни, ясни и конкретни правила, свързани с този тип предприемачество. Очаква се приемането на Закон за социалното предприемачество, но към момента той все още не е факт.

Теза: Опознаването и прилагането на трудотерапията с отчитане на индивидуалните особености, маркира проблемите на социалното включване на хората с умствена изостаналост в обществото. Това е важно, тъй като трудотерапията има водещ дял в ежедневието на социалните услуги от резидентен тип.

Отчитането на индивидуалните потребности, проблемните области и прецизирането им в трудотерапията води до по-високо ниво на самостоятелност на потребителя. Постепенното усложняване на задачите и правилният подбор на дейностите развиват адаптивните умения и повишават социализацията на личността.

Цели: Обзор и маркиране на проблемни области относно трудотерапевтичните дейности, предлагани в социалните услуги за възрастни с умствена изостаналост.

* * *

„Психиатричната терапия и рехабилитация има за задача да възвърне телесното, психичното и социалното благополучие⁵“ на потребителя. Основен метод за постигането на това благополучие е трудотерапията. Чрез нея може да се въздейства цялостно върху психиката. Чрез активното участие на потребителя в дейностите да се постигне психотерапевтично въздействие. Чрез трудотерапията се изгражда и доверителното отношение между социален работник и потребител.

³ Методика на социалните услуги за хора с умствена изостаналост. № 9100-252 от 12.08.2004г. – <http://www.asp.government.bg/metodiki-i-metodiceski-ukazania>

⁴ Методика на социалните услуги за хора с умствена изостаналост. – <http://www.asp.government.bg/web/guest/metodiki-i-metodiceski-ukazania?inheritRedirect=true>

⁵ Трудотерапия: [Ръководство] / Р. Алтус и др.; под ред. на Ст. Банков. София : Медицина и физкултура, 1979. 296 с.: с ил.

Същността на трудотерапевтичния процес се състои не само във възможността за получаване на дивиденди от трудова дейност, но и от задоволяване на вътрешната потребност на човек за съзидателна дейност.

Трудотерапията като средство на социалната работа укрепва общия телесен тонус и психичните процеси на потребителите. Възможността трудотерапията да се прилага в група води до социализация на личността, създаване на социални контакти в групата, по-добра комуникация и изграждане на нови социални умения.

Класификацията, възприета от Агенция социално подпомагане при разписване на методиките за работа на социалните услуги, включва: занимателна, професионална и функционална трудотерапия.

Занимателната трудотерапия се препоръчва при изострени състояния с цел снемане на емоционалното напрежение. Това е вид терапия чрез изкуство. Удобни за прилагане техники са тъкането, връзването (навързването), дърводелството, кошничарството, плетенето на тръстика, работата с кожа, работата с хартия и картон, работа с глина и пирографията.

Индустриалната трудотерапия цели ресоциализацията на личността. При нея освен терапевтичния ефект се постига и финансова самостоятелност на лицето.

Функционалната трудотерапия е свързана с ежедневни действия, с които се преодоляват телесни и психически недостатъци. Тя дава базисното ниво на независимостта. Едва след овладяването на рутинни действия и изграждането на хигиенни навици може да се работи по надграждане на уменията.

Усвояването на трудови навици може да стане групово или индивидуално. Индивидуалното следва няколко стъпки:

- Задаване на словесни инструкции – включва подробно и последователно изясняване на достъпен за човека език какво е необходимо да направи;

- Онагледяване – показване на необходимото движение, което човекът трябва да възпроизведе;

- Упражняване – повторение с цел да се установи като знание или навик.

Груповият метод⁶ за усвояване на трудови умения включва:

- Потребители с по-лека степен на увреждане помагат на други потребители да усвоят нови умения;

- Работата включва всички потребители, дори тези с най-висока степен на увреждане (макар и пасивно);

- Поощрение – морално и материално при участие в трудотерапията. Това има важна психологическа, социална и икономическа стойност.

Подборът на трудотерапевтичните дейности би трябвало да следва определена линия при прилагането на даден вид труд:

- Трудотерапията има лечебен ефект върху потребителите;

- Стартира се от най-ранния етап на болеста или от настаняването в социалната услуга;

- Натовареността на потребителя е стъпалообразна – всяка задача е с по-висока степен на трудност от предишната;

- Дейностите винаги се движат в горните граници на способностите на потребителя;

- Всяка дейност трябва да бъде осмислена и значима;

- Има възможност да се разкрие обществено-икономическата страна, защото конструктивната трудотерапия е процес на планиране, произвеждане, покупко-продажба и възнаграждение.

Главните цели на трудотерапията са: отвличане на вниманието, емоционално изразяване и изграждане на умения.

Задачите, които стоят пред трудотерапевта, са:

- При установяване на контакт с потребителя да се проведе събеседване, в което да се очертаят главните дефицити, наличните умения и потенциалните възможности, което помага да се изгради завършена картина на дейностите;

⁶ Стоянова, Ст. Групи – динамика и рискове. Велико Търново: Ай анд Би, 2013, с. 5–8, 17–22, 102–106.

- Определяне вида на трудотерапия – изборът зависи от няколко фактора – от предпочитанията, желанията и уменията на потребителя; от материалната база (в случая – социалната услуга) и от ценката на трудотерапевта;

- Правилен подбор и дозировка на дейностите и натоварването. Правилото е – започва се с по-леко натоварване и по-краткотрайни занятия. Постепенно обемът и темпото се увеличават, като през това време се следи за степента на умора и отвличане на вниманието. Ако човекът изгуби мотивация, бързо може да се стигне до регрес. Наблюдава се и как терапията влияе върху емоционалното му състояние. Тя не трябва да предизвиква отрицателни емоции;

- Трудотерапевтични интервенции – те се планират и организират от трудотерапевта. Трудотерапията разполага с голям диапазон от възможности, които се съобразяват с потребителя и базата. Някои трудотерапевти предпочитат изкуството, други – занаятите, трети – спортните занимания;

- Работното място – изхождайки от спецификата на темата – работното място е социалната услуга. Тя трябва да разполага с всичко необходимо, за да предостави пълноценен цикъл на трудотерапия. Положителното в случая е, че потребителите имат възможност да усвояват голям обем трудови умения в защитена среда;

- Прогнозиране – добре е трудотерапевтът да има визия с какъв темп ще прогресира лицето. При тази група предвиждането на прогрес е трудно, заради характеристиките на увреждането. Специфични са бавният темп и неустойчивостта на новите знания. Прогресът се отбелязва периодично в индивидуалния план на потребителя, като съответно или се продължава да се работи по непостигнатата цел, или се задава нова, при постигане на предходната.

Етапите, през които преминава трудотерапевтичината работа, са:

- Скринингово оценяване;
- Селекция на кандидатите;
- Определяне подходящ ли е клиентът;
- Ерготерапевтична диагноза;
- Модел за подходящите дейности;
- Планиране заедно с потребителя;
- Преоценяване и анализ на напредъка;
- Подготовка за период на почивка;
- Планиране на следващ етап с дейности, ако е необходимо.

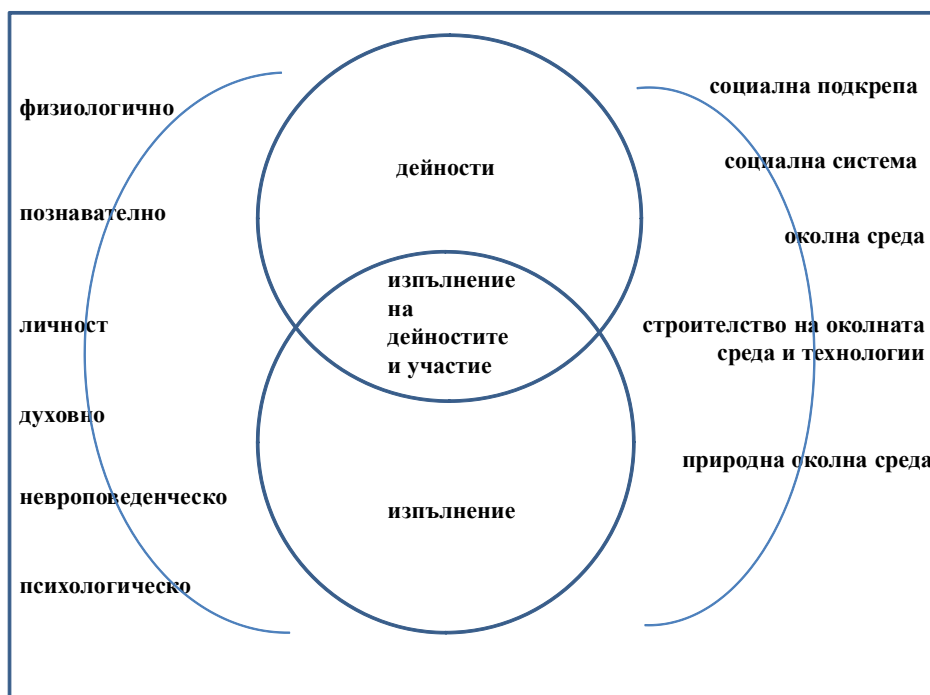
Това е добра последователност, ако се прилага в медико-социално заведение. При социалните услуги от резидентен тип се разполага с ограничен и постоянен кръг от потребители. За тях трябва да бъдат подбрани подходящите дейности, които услугата може да предложи. Трябва да се проследи състоянието на човека. Необходимо е да има динамика, дейностите трябва да се редуват, променят, увеличават по обем и интензитет, поддържайки тонуса на потребителя, без да влияят отрицателно на емоционалното и психичното му състояние.

Моделът ЛОДИ

Съставните компоненти на този модел са: Личност, Околна среда, Дейности, Изпълнение (виж фиг. 1.). Те образуват абривиатурата, с която се обозначава съответният модел, който отразява връзката между личността и околната среда. Личността, или вътрешният фактор, е съвкупност от психични, емоционални, познавателни и други елементи. Външният фактор се съставява от социалната, икономическата, политическата, културната или природната среда. И върху двата типа фактори може да се влияе целенасочено от трудотерапевта, като крайната цел е благоприятното повлияване на потребителя и максималното му включване в живота на обществото.

Моделът ЛОДИ се базира на две основни идеи – първата е, че човекът е мотивиран да покаже своите възможности. Втората идея е, че човекът е мотивиран към успеха и по този начин естествените за човек стремежи го тласкат за към креативна дейност и себеизразяване. По този начин дейностите стават ключ към разкриване потенциала на потребителя⁷.

⁷ **Топузов, И.** Ерготерапия. Първа част (Основи на ерготерапията). София: Симелпрес, 2009, с. 54–55, 67–71.

Фигура 1. Моделът ЛОДИ

Източник: **Топузов, И.** Ерготерапия. Първа част (Основи на ерготерапията). С., 2009

Трудотерапевтични практики в България

Социалните предприятия в България са създадени и функционират по примера на тези в европейските държави. Към момента в Европа има над 10 милиона човека, заети в сферата на социалното предприемачество. В България социалното предприемачество не е установено със закон, а предприятията в тази насока са в сферата на добрите практики.

Такова предприятие е „Работилница на мечтите“. То е иновативен проект за развитие на работната сила на хора с увреждания и хора, напускащи институциите, подsigуряващо защитена заетост. Намира се на територията на Община Велико Търново.

Това е първият по рода си проект в България, който подsigурява заетост на лица с интелектуални затруднения. Той обхваща изграждането, оборудването и обособяването на предприятието. Дейността, която извършва, е изработка на сувенири от хора с увреждания в защитена среда на труд. Има разкрити четири работилници, в които са наети 192 човека с увреждания както потребители на социални услуги, така и хора от общността. Целта е следствие от реализирането на дейността по изработка на сувенири, впоследствие те да намерят своето приложение на пазара. Не е важен само изработеният продукт, а процесът на трудотерапия и възможността на хората с умствена изостаналост да се включат в пазара на труда. По този начин да реализират правото си на труд и полезна дейност, да разширят социалния си кръг и да се доближат до социалното включване.

Социалното предприятие има с 4 защитени работилници, които са разположени, съответно:

- Работилница, намираща се в с. Церова кория – специализирана в изработката на керамични сувенири;
- Работилница към Дом за хора с умствена изостаналост – с. Пчелище, специализирана в изработка на предмети от кожа;
- Работилница към Защитено жилище в гр. Дебелец, изработваща изделия от текстил и различни видове плетива;
- Работилница към Дом за стари хора „Венета Ботева“ гр. Велико Търново – изработва картички, тениски с щампа и сувенирни пана.

Подкрепата се осъществява от възможността за заемане на трайно работно място и вливане в работната сила на държавата чрез работа, съобразена с психофизиологичните особености на човека. Осигуряване на подходящо обучение и помощни средства, като подпомагат ефективното извършване на трудовата дейност. Всички хора са преминали през курс на обучение по модулите, с които ще работят

впоследствие: керамика, работа с кожа, приложно изкуство, текстил, плетиво. Подсигурено им е и обучение по здравословни и безопасни условия на труд и мотивационни тренинги.

Към социализацията на личността можем да причислим и факта, че чрез защитено работно място, хората с умствена изостаналост имат възможността, която преди не са имали, а именно – да работят⁸.

След края на проекта, тези защитени предприятия са прекратили дейността си като такива, поради противоречия с Кодекса на труда. Към момента функционират като защитени работилници, в които продукти се произвеждат от потребителите, но не се предлагат на пазара, а само и единствено в благотворителните базари, подпомогнати от Община Велико Търново.

Съдържание на трудотерапевтичен лист в ЦНСТПЛУИ

Трудотерапевтът разглежда специфичните цели, периодично регистрира прогреса на човека и отношението му към основните моменти в трудотерапията. Целите се задават в социалната оценка и индивидуалния план.

- Битово-изграждане на умения, навици и привычки за поддържане на лична и битова хигиена, свързани с поддържане на обитаемостта на пространството и външния вид;

- Занимателна и развлекателна – поддържане на лични интереси, социализация на личността, общуване чрез изкуство или хоби;

- Индустриална и функционална трудотерапия;

- Дежурства по график;

- Спортна дейност (фитнес) – включване в организирани мероприятия, като разходки и излети сред природата;

- Битов труд;

- Отношение, активност и потребност от трудотерапия⁹.

Обобщавайки казаното, можем да направим някои изводи:

- В социалните услуги от резидентен тип в България има набор от дейности, чието систематизиране би довело до уточняване на конкретни параметри, касаещи социалното включване на хората, които използват социални услуги от резидентен тип;

- Съобразяването на натоварванията със степента на заболяването би подобрило интеракцията между социален работник и потребител;

- Поддържането на редовна обратна връзка между социалните услуги резидентен тип, ЦСРИ и ЦСОП ще окаже положително влияние върху образованието на потребителя;

- Търсенето на вариант за упражняване на трудова дейност е важно условие за социализацията на потребителя;

- Маркирането на специфични проблеми, породени от законови разминавания, са обект на бъдещо изследване на автора – какво се случва с произведения продукт по време на конструктивната трудотерапия? Може ли да се реализира на пазара и как? Какво се случва по време на функционалната трудотерапия – по време на усвояване на умения за консервиране на храна? Могат ли да се употребяват консервите и нарушават ли се Законът за храните и Законът за здравето? Могат ли хора под запрещение да работят на трудов договор и това пречи ли на социалното им включване?

Трудотерапията следва да се регламентира и с бъдеща концепция от гледна точка на социалното предприемачество след приемането на съответния закон. Чрез изграждане на цялостна концепция, свързана с регламентирането на производството на продукти по време на трудотерапия, оценяване, предлагане на пазара и затваряне на цикъла, с възвръщане на финансовите постъпления при потребителите или за суровини за нови произведения. Необходима е промяна и в концепцията на предприятията и кооперативите за хора с увреждания. Сегашните специализирани предприятия и кооперации на и за хора с увреждания не са конкурентноспособни, тъй като един човек с увреждане не може да има еднаква производителност с човек без увреждане. Освен това за тези предприятия се влияват значително повече ресурси (рампи, съоръжения, а при хора с умствена изостаналост би имало нужда от професионалист, който да контролира и напомня, да следи за безопасността и изпълнението на

⁸ Сборник с добри практики в областта на професионалната рехабилитация, ориентиране, обучение и заетост на хората с увреждания, реализирани в Белгия и България. София, 2012. – <http://nfri.bg/documents/Sbornik-s-dobri-praktiki-BG-01-14.pdf>

⁹ Трудотерапевтичен лист – ЦНСТ за пълнолетни лица с умствена изостаналост с. Медовина.

възложените задачи). Към днешна дата тези предприятия са безперспективни, без добавената стойност на социалния статус на човека, който работи в тях.

Заклучение

От споменатите дотук моменти проличава ясно важността на трудотерапевтичната дейност за овладяване на важни умения, свързани с воденето на независим живот. Многобройните аспекти на живота в обществото, представени в защитена среда, са най-добрият начин за учене чрез придобиване на личен опит. Трудотерапията носи огромен потенциал за ефективна работа, целяща социално включване. Има редица спорни въпроси, касаещи доставчика на услугата. За изчистването им следва ясно разписване на правила и процедури. Така ще бъдат постигнати яснота, прозрачност и регламент, по отношение на спорни въпроси. Тези правила биха спомогнали за бъдещо избягване на затруднения в процеса на трудотерапевтичната работа.

Решението на проблемите може да се търси също и по линия на социалното предприемачество чрез изграждане на цялостна концепция, обхващаща социалните услуги, състояща се в изграждане на защитени социални предприятия и социален пазар.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агенция социално подпомагане, Методики и методически указания, Методика на социалните услуги за хора с умствена изостаналост. – <http://www.asp.government.bg/web/guest/metodiki-i-metodiceski-ukazania?inheritRedirect=true> // Агенция социално подпомагане, Методики и методически указания, Методика на социалните услуги за хора с умствена изостаналост. – <http://www.asp.government.bg/web/guest/metodiki-i-metodiceski-ukazania?inheritRedirect=true>
2. МТСП, Агенция социално подпомагане. Регистър на видовете социални услуги, финансирани от държавния бюджет. – <http://www.asp.government.bg/69> // МТСП, Агенция социално подпомагане. Регистър на видовете социални услуги, финансирани от държавния бюджет. – <http://www.asp.government.bg/69>
3. Сборник с добри практики в областта на професионалната рехабилитация, ориентиране, обучение и заетост на хората с увреждания, реализирани в Белгия и България. – <http://nfri.bg/documents/Sbornik-s-dobri-praktiki-BG-01-14.pdf> // Сборник с добри практики в областта на професионалната рехабилитация, ориентиране, обучение и заетост на хората с увреждания, реализирани в Белгия и България <http://nfri.bg/documents/Sbornik-s-dobri-praktiki-BG-01-14.pdf>
4. Стоянова, С. Групи – динамика и рискове. Велико Търново: Ай анд Би, 2013. – ISBN: 978-954-9689-76-1. // Стоянова, С. Групи – динамика и рискове. Велико Търново: Ай анд Би, 2013.
5. Темков, Ив., Вл. Иванов, Т. Ташев. Психиатрия. София: Медицина и физкултура, 1978. // Темков, Ив., Вл. Иванов, Т. Ташев. Психиатрия. София: Медицина и физкултура, 1978.
6. Топузов, И. Ерготерапия. Първа част (Основи на ерготерапията). София: Симелпрес, 2009. – ISBN – 978-954-9487-67-1. // Топузов, И. Ерготерапия. Първа част (Основи на ерготерапията). София: Симелпрес, 2009.
7. Трудотерапевтичен лист – ЦНСТ за пълнолетни лица с умствена изостаналост с Медовина // Трудотерапевтичен лист – ЦНСТ за пълнолетни лица с умствена изостаналост с Медовина.
8. Трудотерапия : [Ръководство] / Р. Алтус и др.; под ред. на Ст. Банков. – София: Медицина и физкултура, 1979 // Трудотерапия : [Ръководство] / Р. Алтус и др.; под ред. на Ст. Банков. – София: Медицина и физкултура, 1979.